

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Sharqshunoslik. Востоковедение. Oriental Studies

SHARQSHUNOSLIK
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ
ORIENTAL STUDIES

Jurnal websayti:

<https://orientalstudies.uz/index.php/os>XALQARO MUNOSABATLARDA GEOSIYOSIY VAZIYATLAR HAMDA
MARKAZIY OSIYO MINTAQASIDA BARQARORLIKNI
TA'MINLASHNING ZAMONAVIY HOLATI**Javlon Abdurasulov**

Tayanch doktorant,

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: xalqaro munosabatlar, Markaziy Osiyo, geosiyosat, barqarorlik, xalqaro tartib, G'arb va Sharq maktabi, milliy manfaatlar, rimlond, xartlond, mondializm, atlantizm toposiyosat, neoyevrosiyochilik, morfosiyyosat, fiziosiyosat.

Annotatsiya: Xalqaro maydonda sodir bo'layotgan voqealar rivoji zamonga va jarayonlarga mos ravishda shakllanib kelayotganini ko'rishimiz mumkin. Xalqaro munosabatlar tizimini rivojlanish evolutsiyasi siyosiy jihatlarini tahlil asosida o'rganadigan bo'lsak, doimo u yoki bu ko'rinishda rivojlanish tendensiyasi kuzatilgan. Xalqaro munosabatlar tartibi siyosiy va iqtisodiy jihatdan kuchli bo'lgan Xalqaro munosabatlar «aktori» tomonidan o'rnatilgan hamda ma'lum vaqt davomida amal qilib, keyin navbatdagi tartibga o'z o'rnini bo'shatib bergan.

Ushbu maqolada geosiyosiy qarashlarning fan sifatida shakllanishi induktiv va deduktiv tahlil va muhokama qilinadi. Geosiyosatning asosiy kategoriyalari sifatida olimlarning ilgari surgan qarashlarining zamonaviy holati mintaqalar kesimida O'zbekiston milliy manfaatlarini inobatga olib tadqiq qilingan.

Geosiyosat fanining bo'limlari va rivojlanish bosqichlari xalqaro munosabatlar tizimining rivojlanish xronologiyasi kesimida o'rganilgan hamda hozirgi jarayonlarga bog'liqligi ko'rsatib berilgan.

Zamonaviy geosiyosatga bir qancha qarashlar Sovuq urush davrida jadallik bilan tarqala boshladi. Barcha mondialistik loyihalarning asosiy yo'nalishi "demokratik", "gumanistik", "progressiv" qadriyatlarni keng targ'ib etish va G'arbning strategik ustuvorligi ostida yagona dunyo tizimiga o'tishining Markaziy Osiyo mintaqasiga ta'siri ko'rib chiqilgan.

G'arb va Sharq geosiyosiy maktablar qarashlarining qiyosiy tahlili hamda ularning ahamiyatining joriy holati muhokama qilinadi. Shuningdek, geosiyosiy qarashlarning xalqaro

munosabatlar tizimlaridagi o'rni O'zbekiston xalqaro munosabatlarida tizimida barqaror siyosiy va geosiyosiy faoliyatini olib borishidagi takliflar ilgari surilgan. Zamonaviy geosiyosatda Ikkinchi jahon urishidan so'ng paydo bo'lgan bir qancha g'arbona qarashlarning Markaziy Osiyo mintaqasi uchun zamonaviy ta'siri va O'zbekiston milliy manfaatlardan kelib chiqib, salbiy oqibatlarini yumshatish bo'yicha turlicha qarashlar keltirilgan hamda mulohazalar bayon etilgan.

GEOSOCIAL SITUATIONS IN INTERNATIONAL RELATIONS AND THE MODERN STATE OF ENSURING STABILITY IN THE CENTRAL ASIA REGION

Javlon Abdurasulov

PhD student,

University of World Economy and Diplomacy

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: International relations, Central Asia, geopolitics, stability, international order, Western and Eastern school, national interests, rimland, hartland, globalism, Atlanticism, topopolitics, neo-euroasianism, morphopolitics, physiopolitics.

Abstract: In the international arena, we can observe that the development of events occurs in accordance with time and processes. If we analyze the political aspects of the evolution of the international relations system, a development trend is always observed in one form or another. The order of international relations is established by the "actors" of international relations who are politically and economically strong, and it operates for a certain period before giving way to the next order.

This article discusses the formation of geopolitical views as a science using inductive and deductive analysis and discussion. The modern state of scholars' opinions on the main categories of geopolitics is studied in the context of regions, considering Uzbekistan's national interests.

The sections and stages of the development of geopolitics are studied in the chronological context of the development of the international relations system, and their connection with current processes is shown.

Modern geopolitical views began to spread actively during the Cold War. The influence of the main directions of all mondialist projects on the wide dissemination of "democratic," "humanistic," and "progressive" values and the transition to a single world system under the strategic priority of the West on the Central Asian region is considered.

A comparative analysis of the views of Western and Eastern geopolitical schools and their current significance is discussed. The place of geopolitical views in international relations systems is also considered, and proposals for conducting stable political and geopolitical activities in Uzbekistan's international relations are put forward. Various views are presented on the modern influence of a number of Western views that emerged after World War II on the

Central Asian region, as well as considerations on mitigating their negative consequences based on Uzbekistan's national interests.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ СИТУАЦИИ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СТАБИЛЬНОСТИ В ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ

Джавлон Абдурасулов

Докторант,

Университет мировой экономики и дипломатии

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова:

Международные отношения,
Центральная Азия,
геополитика, стабильность,
международный порядок,
западная и восточная школы,
национальные интересы,
Римленд, Хартленд,
глобализм, атлантизм,
топополитика,
неоевроизм,
морфополитика,
физиополитика.

Аннотация:

На международной арене можно наблюдать, что развитие событий происходит в соответствии с временем и процессами. Если проанализировать политические аспекты эволюции системы международных отношений, то всегда наблюдается тенденция развития в той или иной форме. Порядок международных отношений устанавливается «игроками» международных отношений, обладающими политической и экономической мощью, и действует в течение определенного времени, после чего уступает место следующему порядку.

В данной статье рассматривается формирование геополитических взглядов как науки с использованием индуктивного и дедуктивного анализа и обсуждения. В разрезе регионов изучены современные состояния взглядов ученых на основные категории геополитики с учетом национальных интересов Узбекистана.

Разделы и этапы развития геополитики изучены в хронологическом контексте развития системы международных отношений и показана их связь с современными процессами.

Современные геополитические взгляды начали активно распространяться в период холодной войны. Рассмотрено влияние на регион Центральной Азии основных направлений всех мондалистских проектов по широкому распространению «демократических», «гуманистических», «прогрессивных» ценностей и переходу к единой мировой системе под стратегическим приоритетом Запада.

Обсуждается сравнительный анализ взглядов западных и восточных геополитических школ и их текущая значимость. Также рассмотрено место геополитических взглядов в системах международных отношений и предложены рекомендации по проведению стабильной политической и геополитической деятельности в международных отношениях Узбекистана. Приведены различные взгляды на

современное влияние ряда западных взглядов, возникших после Второй мировой войны, на регион Центральной Азии, а также высказаны соображения по смягчению их негативных последствий с учетом национальных интересов Узбекистана.

KIRISH

Kirish. Bugungi kunda dunyoning ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy, siyosiy, geoiqtisodiy va geosiyosiy manzarasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ushbu sohalarda beqarorlik, tartibsizlik, kaos (parokandalik) kuchayib borayotganligini kuzatishimiz mumkin. Fikrimizcha, yuqorida sanab o'tilgan sohalarda kuzatilayotgan tartibsizlik va beqarorlik holatlarining barchasida inson erkinligi, hokimiyatga bo'lgan intilish, resurslarga egalik qilish uchun kurash hamda dunyo tartibini o'rnatishga bo'lgan harakatlar yotadi.

Xalqaro maydonda sodir bo'layotgan voqealar rivoji zamonga va jarayonlarga mos ravishda shakllanib kelayotganini ko'rishimiz mumkin. Xalqaro munosabatlar tizimini rivojlanish evolutsiyasining siyosiy jihatlarini tahlil asosida o'rganadigan bo'lsak, doimo u yoki bu ko'rinishda rivojlanish tendensiyasi kuzatilgan. Xalqaro munosabatlar tartibi siyosiy va iqtisodiy jihatdan kuchli bo'lgan Xalqaro munosabatlar aktori tomonidan o'rnatilgan hamda ma'lum vaqt davomida amal qilib keyin navbatdagi tartibga o'z o'rnini bo'shatib bergan.

Geosiyosiy qarashlar fan sifatida 19-asr oxirlaridan boshlab shakllana boshladi. Bu hodisa jahondagi iqtisodiy, siyosiy jarayonlarning keskin rivojlanishi davriga to'g'ri keldi. Fransuz olimi I. Lakostning e'tiroficha, "geosiyosat" Ikkinchi jahon urushi yakunlangandan so'ng olimlarning geosiyosiy qarashlarining ayrimlari amalda o'z aksini topgandan keyin uni o'rganishga bo'lgan qiziqish yanada oshib ketdi. Fridrix Ratsel "geosiyosat" so'zidan o'z asarlarida foydalanmagan bo'lsa-da, u geosiyosat fanining otasi hisoblanadi. U 1897-yil chop etgan "Siyosiy geografiya" asarida davlatlarning geografik joylashuvi, iqlimi va geografik joylashuvining xalqaro maydondagi o'rniga geosiyosiy qarashlarini ifoda etadi. "Geosiyosat" atamasini birinchi bo'lib Rudolf Chellen "Davlat hayotning bir shakli sifatida" nomli asarida qo'llaydi. U geosiyosat – borliqdagi davlatlarni geografik organizm sifatida o'rganuvchi fan sifatida ta'riflaydi¹. Ilmiy doirada hamda siyosatchilar orasida ham «geosiyosat» tushunchasiga nisbatan turli ta'riflar berilgan. «Zeitschrift fuer Geopolitik» nomli nemis jurnalida "Geosiyosat– bu davlatning geografik aqli" deb ta'riflanadi. Fransuz geosiyosatchisi Mishel Fushening fikricha, ingliz va nemis geosiyosati jahonda iqtisodiy va siyosiy hukmronlikni qo'lga kiritish ustida kurash natijasidagi ehtiyoj natijasida yuzaga kelganligini ta'kidlaydi. Amerika

¹ Геополитические тетради // Элементы. 1993. №3. –С.17.

ensiklopediyasida geosiyosatga an'anaviy yondashuv—"siyosiy hodisalarning geografik jihatlari"ni o'rganuvchi fan sifatida bayon etilgan. Xalqaro ensiklopediya geosiyosatni "tegishli tashqi siyosat yuritish maqsadida kontinental va dengiz yashash joylari hamda siyosat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganuvchi intizom" deb ta'riflaydi. Amerikalik olim K. Grey XX asrning 70-yillari ikkinchi yarimida geosiyosatni "odamlar tomonidan idrok etilayotgan, o'zgartirilayotgan va foydalaniladigan shakldagi jismoniy muhit bilan jahon siyosati o'rtasidagi munosabatlar" haqidagi fan deb atagan. XX asrdagi mavjud kommunistik davlat vakillari geosiyosatni imperialistik ekspansiyani asoslash uchun geografik dalil va omillardan foydalanuvchi siyosiy konsepsiya deb, uning asosini irqchilik, mustamlakachilik, sotsial-darvinizm bilan bog'lab ta'riflash orqali salbiy baholab kelgan. Biroq, keyingi geosiyosiy jarayonlar kommunistlar uqtirib kelgan g'oyalar amalda o'z isbotini topmaganini ko'rsatdi. Rus geosiyosatchisi N.Nartov fikricha, geosiyosat oraliq fan bo'lib, maxsus o'ziga xos tadqiqot maydoniga ega emas. Siyosatga, siyosiy hodisalarga ko'proq e'tiborini qaratga-da, ularni geografik omillar, aspektlar asosida umumlashtiradi. Rus geosiyosatchisi V. Dergachev geosiyosat va siyosiy geografiyani o'zaro taqqoslar ekan, siyosiy geografiya atrof-muhit, makondagi imkoniyatlar, xususiyatlarni siyosiy jarayonlar rivojiga ta'sirini o'rganuvchi fan sifatida olib qaraydi. **K. Gadjiyev** fikricha, geosiyosat jahon hamjamiyatining hozirgi holati, evolutsiyasi, faoliyati, kundalik turmush tarzi tamoyillari va qonuniyatlari, global va strategik yo'nalishlari, obykti va tarkibini o'rganuvchi fan hisoblanadi. **Y.Tixonravov** esa geosiyosatni siyosatni geografik muhit tomonidan yaratilgan – joylashgan atrof-makon, iqlim, landshaft, foydali qazilmalar, ekologiya, demografiya va shu kabi siyosiy bo'lmagan tizim o'zaro ta'siri qonuniyatlarini o'rganuvchi fan sohasi sifatida olib qaraydi. **N. Starikov** mazkur fan nimani o'rganishini ushbu formula asosida tushuntirishga harakat qiladi: $\text{geosiyosat} = \text{siyosat} + \text{tarix} + \text{geografiya}^2$. **A.G.Dugin** geosiyosatni mafkura deb hisoblaydi – "hokimiyat dunyoqarashi, hokimiyat va hokimiyat uchun ilm", "hukmronlik ilmi" sifatida bu tushunchaga yondashadi.

Sovet davlati tashqi siyosat olib borishda har bir mintaqadagi tub iqtisodiy, geografik, demografik omillar, manfaatlardan kelib chiqib emas, balki mafkuraviy omillardan kelib chiqib yondashgan edi. Ushbu holatlar ayniqsa «sovuq urush» davrida geoyosatga, uning obyektiga xolisona murojaat etish imkonini bermadi. Lekin bu degani sobiq Ittifoq mutaxassislari bu fanga, uning qator imkoniyatlariga, amaliy ahamiyatiga umuman e'tibor berishmadi degani emas.

Umuman olganda, geosiyosat bilan bog'liq tadqiqotlarni, unga nisbatan berilgan ta'riflarni shartli ravishda yo'nalishlar asosida tahlil etish mumkin. Bular:

² Стариков Н. Геополитика: как это делается. СПб. 2014. –С. 8.

1-yo‘nalish: geografiya va siyosat o‘rtasidagi munosabatlarga katta e‘tibor beriladi. Bu yo‘nalishdagilar geografiyaga birlamchi omil sifatida qarab, uning siyosatga ko‘proq ta‘sir etishini uqtirishadi;

2-yo‘nalish: muayyan mintaqa yoki jahonda hokimiyat uchun siyosiy kuch markazlarining o‘zaro kurashlariga e‘tibor beriladi. Bu yo‘nalishda asosan davlatlararo raqobatga urg‘u berib, fanning umumiy xususiyatlaridan bahs etadi;

3-yo‘nalish: geosiyosatga kompleks yondashuv, ya‘ni geografik omillardan tashqari iqtisodiy, demografik, diniy va boshqa shu kabi omillarga ham keng asosda yondashgan, tadqiq qilgan va qilayotgan geosiyosatshunos tadqiqotchilar fikrlari;

4-yo‘nalish: davlatlar qudratining geografik omillarga bog‘liq jihatlarni ilgari surish.

5-yo‘nalish: davlatning qudratini qamrab oluvchi geosiyosiy omillar quyidagi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi: hududiy, siyosiy, geografik, iqtisodiy, logistik, tabiiy iqlim sharoiti, madaniy, demografik, harbiy va ekologik omil shaklida namoyon etilishi.

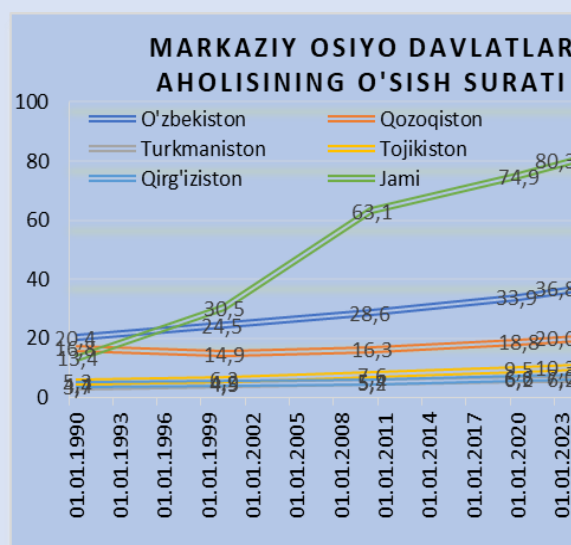
Qayd qilingan mulohazalar asosida geosiyosatga quyidagi ta‘rifni berish mumkin: **geosiyosat** – davlatning har tomonlama kuch salohiyatiga ta‘sir etuvchi, uning ichki va tashqi siyosatdagi ustuvor manfaatlarini ifoda etadigan geografik, iqtisodiy, transport, madaniy, demografik harbiy va siyosiy jihatdan o‘zaro bog‘liq bo‘lgan omillarni birgalikda mujassam va tadqiq etuvchi fandır.

Geosiyosatning tadrijiy taraqqiyotiga e‘tibor bersak, uning predmeti ham zamonga mos tarzda takomillashib, o‘zgarib borganligiga amin bo‘lamiz. Chunki jamiyatdagi geosiyosiy jarayonlar mavjud davlatlar manfaatlarini bilan bog‘liq bo‘lgan real voqelikni o‘zida aks ettiradi. Shu boisdan har bir davrda geosiyosat predmeti sifatida jamiyatdagi ustuvor sohalar va xalqaro siyosatga daxldor bo‘lgan strategik masalalar namoyon bo‘lgan. Misol uchun, Osiyo davlatlarini bir-biri bilan bog‘laydigan muhim bo‘g‘ozlar kamligi, borlari ham kashf etilmaganligi sabab dengizdagi kuch-qudratga kam e‘tibor qaratildi. Ilk saltanatga asos solgan ahamoniylar vakili Doro I (mil. av. 522 – 486) Afinaga dengizda bas kela olmadi. Kushon, Turk xoqonligi, Somoniylar, Temuriylar haqida gap ketganida talassokratiya xususida bir nima deb bo‘lmaydi. Geosiyosat asoschilari, jumladan A.Mexen, X.Makkinder fikricha, dualizm dastlab tarixiy-madaniy sivilizatsiyalar o‘rtasida dushmanlik adovatlarini, turli xil ziddiyatlarni, o‘ziga xosliklarni keltirib chiqarishiga e‘tibor qaratgandi.

Geosiyosatning asosiy kategoriyalari sifatida quyidagilarni ko‘rib chiqamiz: geosiyosiy makon, geosiyosiy maydon, geostrategik mintaqa, geosiyosiy mintaqa, geosiyosiy liniya, geosiyosiy raqibchilik, geostrategik chegara, davlatning milliy xavfsizligi, milliy manfaat, hudud, ekspansiya va sh.k.

Geosiyosatning fan sifatida shakllanishiga quyidagi olimlarning hissasi katta. Ulardan nemis olimi **F.Ratsel** (1844–1904), shved davlatshunosi **R.Chellen** (1864–1922), amerikalik admiral **A.Mexen** (1840–1914), ingliz geograf nazariyotchisi **X.Makkinder** (1861–1947), nemis olimi **K.Xausxofer** (1869–1946), amerikalik (asli gollandiyalik) **N.Spikmen** (1893–1943) va rus iqtisodchi olimi **P.N.Savitskiy** (1895–1968)ning nomlarini keltirish mumkin.

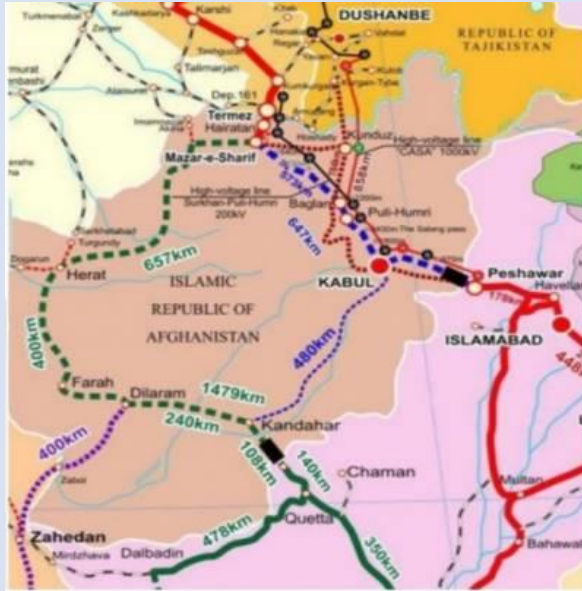
F.Ratsel oʻzining shoh asari boʻlmish – “Antropogoyegografiya” (1893), «Siyosiy geografiya» («Politische Geographie») (1897), «Davlatlarning makoniy oʻsish qonunlari» (1897), «Dengiz xalqlar qudratining omili sifatida» (1900) kabi asarlarida oʻz geosiyosiy qarashlarini bayon etadi. U davlatlarning makoniy jihatdan oʻsishining yettita tamoyilini ishlab chiqqan: 1) har qanday makon oʻsha joyda istiqomat qilayotgan millatlar madaniyatining oʻsishi bilan birgalikda kengayib boradi; masalan: MO mintaqasi aholisi 1991-yilda 50,6 mln. atrofida boʻlsa, 2023-yil yakunlariga koʻra 80,9 mln.ni tashkil qilgan. Deyarli 60% ga oʻsish kuzatilgan: 2) davlatdagi gʻoyaviy birlik, savdo tarmoqlari

va faol harakatlar hamda nechogʻliq «tortish kuchi»ga egaligi davlat qudratining oʻsishiga ulushini qoʻshadi; 3) davlatning oʻsishi boshqa davlatlarni oʻziga qoʻshib olish va boʻysundirish evaziga boʻlishi mumkin; misol uchun: Rossiyaning Markaziy Osiyo mintaqasiga 19-asrdagi bosqinchilik yurishlari; 4) chegara – davlat oʻsish darajasining nechogʻliq kuchga qodir yoki qodir emasligini koʻrsatuvchi chekka sarhad hisoblanadi. Ular oʻrtasida muvozanat davlat maydonining mustahkamlik darajasini koʻrsatadi; masalan, MO mintaqasidagi anklav va eksklav hamda Afgʻonistondagi togʻli va markazdan uzoq hududlarning mustaqillikka boʻlgan intilishlari; 5) davlat oʻsish asnosida muhim ahamiyatga ega boʻlgan omillar: fizik-geografik muhitga, qirgʻogʻiy chiziqlarga, daryolar oʻzaniga, tabiiy resurslarga boy rayonlarga katta eʼtibor beradi; 6) nisbatan ibtidoiy turmush tarzga ega boʻlgan davlatlarga oʻsish tashqaridan, sivilizatsiya darajasi yuqori davlatlardan keladi; Amerka minaqasiga yevroʻpaliklarning taʼsiri amalda oʻz aksini topgan; 7) ijtimoiy jihatdan hududlarning doimiy oʻsib borishi davlatlardan davlatlarga oʻtadi va bu qonuniyat³.

³ Исаев Б.А. Геополитика: Учебное пособие. СПб., 2006. –С 144–145.

Ratselning qarashlarini o'rganish asosan Germaniya yer, tabiiy zaxiralar yetishmovchiligidan o'z hududidan siqilib qolayotgan degan nuqtayi nazar asosda shakllangan degan fikrga kelishimiz mumkin. Bu omillar Ratselning qator asarlarida o'z isbotini topdi. F.Ratsel «qonun»larining amaliyotda nechog'liq aks etganligiga amin bo'lamiz. Bunga XIX asr oxirlarida jahon siyosiy xaritasida hokimiyat va boyliklarni qo'lga kiritish uchun yetakchi davlatlarning harbiy-siyosiy harakatlarini misol qilib keltirishimiz mumkin. Shu bilan birga,

ikkala jahon urushlarida Ratselning siyosiy realizmga yaqin bo'lgan qarashlari xalqaro maydonda amaliy jihatlarini namoyon qilganini ko'rishimiz mumkin.

R.Chellen 1864-yilda tug'ilgan. Shved sotsiologi, politologi, tadqiqotchisi. Uning qalbi **germanfil** milliy ruhi bilan sug'orilgan. Fon Gumbolt Ratsel bilan bir qatorda nemis klassik geosiyosatining otasi hisoblanadi. U geosiyosatga "borliqda geografik organizm sifatida mujassamlashgan davlatlar haqidagi fan" sifatida ta'rif

bergan⁴. "Geosiyosat" atamasi ilmiy doirada birinchi bo'lib shved olimi Rudolf Chellen tomonidan ishlatilgan. R.Chellen davlat-ning qudratini unda mavjud bo'lgan beshta jihat bilan bog'laydi, bular: 1) davlat geografik makon sifatida; 2) davlat muayyan xalq sifatida; 3) davlat o'ziga xos xo'jalik sifatida; 4) davlat jamiyat sifatida; 5) davlat boshqaruv sifatida⁵.

R.Chellen geosiyosat fanining quyidagi bo'limlardan iboratligini aytadi:

Toposiyosat –davlatning siyosiy jihatdan qanday muhit bilan qurshalganligini o'rganadi. Bu jihatdan R.Chellen davlatning geografik joylashuvini «davlat siyosatining kalitidir», – deydi. Afg'onistondagi siyosiy beqarorlikning sabablaridan geografik joylashuvining kuchlar muvozanatida chegara vazifasini o'tab qolgani, deb ta'kidlash ham mumkin. Buyuk Britaniya va Rossiya bunga yaqqol misol.

Morfosiyosat – davlat hudud jihatidan qanday ko'rinishga ega, yoysimon, dumaloq yoki uzunchoq holatda joylashganligi, davlatda markaz bilan joylar o'rtasidagi aloqalarning geografik tizimi va davlatning tashqi dunyoga geografik jihatdan chiqish imkoniyatlari masalasiga e'tibor beriladi. Masalan, Norvegiya, Italiya hamda O'zbekiston hududlarini ham geografik joylashuvi. R.Chellen fikricha, davlatning katta-kichikligi uning qudratiga poydevor bo'lishi mumkin.

⁴ Rudolf Kjellen. Die Staat als Lebensform, 1916.

⁵ Желтов В.В. Желтов М.В. Геополитика: история и теория. – С. 97.

Fiziosiyosat – davlat hududlarining markazga qanday pozitsiyada ekanligini, ular munosabatlari ko‘lamini tadqiq etuvchi bilimlar. Markaziy Osiyo davlatlarining tog‘li hamda anklav-ekslav kabi hududlarni misol qilib ko‘rsatishimiz mumkin.

Alfred Mexen ta’limotida dengiz kuchlarining qudrati masalalarini ko‘rib chiqadi. A.Mexen (1840–1914) AQSH harbiy-dengiz floti admirali, harbiy-dengiz nazariyotchisi, tarixchi. A.Mexen Amerika oddiy zobitidan admiral darajasigacha ko‘tarilgan. 1885-yildan boshlab Nyu-Portdagi (Roud-Aylend, AQSH) «Naval War College»da harbiy flot tarixidan dars bera boshlagan. 1890-yil u o‘zining «Tarixda dengiz kuchlari» (1660–1783) nomli birinchi kitobini nashrdan chiqardi. A.Mexenning mazkur asari keyinchalik harbiy strategiya borasida bitilgan klassik manba sifatida jamoatchilik o‘rtasida tan olindi. AQSHning dengiz kuch markaziga aylanishi uchun, avvalo, Tinch okeanda Fillipin orollarini o‘ziga bo‘ysundirishini ta’kidlagan. Negaki, A.Mexen Fillipin orollarini AQSH ning dengiz kuch markaziga aylanishidagi va u egallashi lozim bo‘lgan strategik mintaq deb biladi⁶.

A.Mexen uchun tashqi siyosatning asosiy quroli savdo hisoblanadi. Shuning uchun harbiy yurishlar natijasi savdo sivilizatsiyasining rivojlanishi uchun qulay imkoniyatlarni yaratib berishi lozim. Savdo–bu iqtisod. Iqtisod uchun esa quyidagi uch omilni muhim deb biladi: 1) ishlab chiqarish – dengiz yo‘llari orqali tovar va xizmat ko‘rsatish almashinuvi; 2) navigatsiya; 3) mustamlakalar (jahon miqyosida tovar almashish harakatini yo‘lga qo‘ygan ishlab chiqaruvchilar)⁷. MO mintaqasi orqali Xitoyning “Bir kamar–bir yo‘l”, Afg‘oniston orqali dengiz portlariga chiqish rejalashtirilgan savdo-iqtisodiy loyiha Mexenning qarashlarida faqat dengiz portlariga ega davlatlarning manfaatlari inobatga olingan. Uning kamchiligi sifatida quruqlikdagi temiryo‘llar istiqbollari inobatga olinmagan.

Davlatning dengiz kuchiga aylanishi bir qator parametrlar bilan belgilanadi.

A.Mexen dengiz kuchida mujassam bo‘lishi kerak bo‘lgan quyidagi parametrlarni ko‘rsatadi: $SP = N + MM + NB$, ya’ni SP (Sea Power) – dengiz qudrati, N – harbiy flot, MM – savdo floti, NB – harbiy-dengiz bazalari (dunyodagi muhim nuqtalarda nazoratni o‘rnatish)⁸

V.V. Jeltovning fikricha, bu strategiya Birinchi jahon urushida ham, ikkinchi jahon urushida ham biron davlatga yoki koalitsiyaga muvaffaqiyat keltirmadi. Harbiy harakatlarda har doim ham flot hal qiluvchi ro‘l o‘ynayvermaydi. Shu jihatdan olib qaraydigan bo‘lsak, Mexenning harbiy-dengiz strategiyasi zaif bo‘lib chiqadi⁹. Mexen strategiyasining zaif tomonlaridan yana bir jihati vaqt va zamon bilan bog‘liq. U o‘z davrida dengiz kuchlari

⁶ Alfred Mahan. “The influence of Sea Power in history (1660 – 1783)”. N-Y. 1890.

⁷ Мэхен А. “Влияние морской силы на истории (1660–1783)”. М.-Л. 1941.

⁸ Желтов В.В. Желтов М.В. Геополитика: история и теория. –С. 157.

⁹ Желтов В.В. Желтов М.В. Геополитика: история и теория. –С. 157.

rivojlanayotgan davrdan kelib chiqqan. Uning kamchiliklaridan–biri zamonaviy harbiy qurol-yarog‘larning yaratilishini inobatga olmagan, deb aytishimiz mumkin.

B.Isayevning fikricha, dengiz qudrati mustamlakalar bosib olishda, savdo va yuk tashishda, flot madadi bilan gegemonlikni qo‘lga kiritishda o‘zini oqladi¹⁰. Shu bilan birga yana shuni ta’kidlash lozimki, AQSHning Ikkinchi jahon urishidan keyin harbiy dengiz floti ko‘magida amalga oshirilgan harbiy operatsiyalari muvaffaqiyatli amalga oshgan.

A.Mexen geosiyosiy qarashlariga bugungi sharoitdan kelib chiqib yondashsak, albatta u ahamiyatini ham amaliyotda, ham nazariyada yo‘qotmagan. A.Mexenning barcha asarlari umumiy jihatdan bir mavzuga–"dengiz kuch markazlari" muammosini tadqiq etishga qaratilgan. Mexen konsepsiyasi geosiyosatda birinchi bo‘lib fanning nazariy-uslubiy jihatlarini amaliyot bilan bog‘lagan holda ma’lum bir tartibotga keltirishga zamin yaratdi. Xususan, MO mintaqasi davlatlarining dengiz portlariga chiqish uchun bir necha yillik urinishlari hamda arzon va xavfsiz savdo yo‘llarini topishda A.Mexenning qarashlari o‘z ahamiyatini saqlab turganidan darak beradi.

Xelford Makkinder (1861–1947) ingliz geografi, geosiyosatchisi, geosiyosiy bilimlar rivojida muhim ahamiyat kasb etgan nazariyalar asoschisi. Geosiyosiy bilimlar rivojida muhim ahamiyat kasb etgan qator ilmiy atamalarning kirib kelishi bevosita uning nomi bilan bog‘liq: 1) Heartland – “Xartlend”; 2) Pivot Area – asosiy o‘lka; 3) Outer Crescent – tashqi yarim oy davlatlari; 4) Midland Ocean Area – ichki okean zonasi kabilar.

Makinder davrida Buyuk Britaniya imperiyasi o‘z qudratining cho‘qqisiga erishishdi. X.Makkinder "Tarixning geografik o‘zagi" (1904) asarida A.Mexenning dengiz kommunikatsiyasining ahamiyati borasidagi qarashlarini yanada g‘oyaviy jihatdan to‘ldirdi. Xalqlarning tarixida, ularning iqtisodiy, siyosiy, madaniy taraqqiyotida geografik makon, joylashgan o‘rin muhim ahamiyat kasb etadi.

Yevrosiyaning "markazi" atamasi o‘rniga u "Xartlond"–"Asosiy o‘lka" tushunchasini ilgari surgan¹¹. Shu o‘rinda aytish joizki, "Xartlond" nazariyasi 1904-yil X.Makkinder tomonidan «Tarixning geografik o‘qi» asarida ishlab chiqilgan. Biroq olim bu asarida «xartlend» atamasini

¹⁰ Исаев Б.А. Геополитика. С 194–195.

¹¹ Дугин А. Основы геополитики. Изд-во "Аркада". –М. 1997. –С 44.

qo'llamagan. «Xartlend» atamasi 1915-yil ingliz geografi J.Feygriv tomonidan ilmiy doiraga kiritilgan. "Kim Sharqiy Yevropani nazorat qilsa, butun "Xartlond"ga hokimlik qiladi. Agar kim "Xartlond"ni boshqarsa, butun jahon oroliga hokimlik qiladi. Bundan kelib chiqadiki, kim jahon orolini boshqarsa, butun dunyoga hokimlik qiladi"¹². Bu nazariyaning amaldagi talqini sifatida SSSRning ma'lum vaqt davomida hukmronligini misol qilib ko'rsatishimiz mumkin. Hozirgi kunda Xartlond chizig'idagi davlatlar buyuk kuchlarning raqobat maydoni hamda har tomondan Yadro qurollariga ega davlatlar qurshovida qolgani ushbu qarashni o'rganishga bo'lgan ehtiyojni oshiradi.

Xausxofer fikricha, aholi ko'chada geosiyosiy fikrlashni, uning daholari esa geosiyosiy faoliyat yuritishni bilishlari lozim. "Geosiyosat elementlari" to'plamida o'zining quyidagi qator xulosalarini ilgari suradi: 1. Geosiyosat siyosiy hodisalarni geografik makonga bog'liqligini aks ettiruvchi ta'limot. 2. Geosiyosat siyosiy makondagi organizmlarni, ularning tarkibini tahlil etishda fundamental geografiyaga, ayniqsa, siyosiy geografiyaga tayanib ish yuritadi. 3. Siyosiy jarayonlarning borishi, erishiladigan natijalarni qator geografik omillar belgilab beradi. Albatta, ularni inobatga olmaslik mumkin emas; 4. Geosiyosat davlatning geografik vijdoni bo'lib qolishi lozim. Mazkur olimning qarashlari nazariy asoslanganligi hamda umumiy xarakterga egaligi bilan farqlanadi.

Nikolas Spikmenning (1893 – 1943) Amerikada yashab ijod qilgan, asli kelib chiqishi esa gollandiyalik bo'lgan. Uning «Jahon siyosatida Amerika strategiyasi» (1942), «Jahon geografiyasi» kabi mashhur asarlari geosiyosat olamida katta ahamiyatga ega. Uning qarashlari **X.Makkinder** konsepsiyasini inkor qilib, jahonda uchta geostrategik markazlarning mavjudligini aytgan, ya'ni: Shimoliy Amerikaning Atlantika okeani qirg'oqbo'ylari, Yevropa mintaqasi va Yevrosiyoning Sharqiy Osiyodagi qirg'oq bo'ylari uning nazarida, yana Hindiston to'rtinchi kuch markazi sifatida namoyon bo'lishi mumkin¹³. Qarashlar zamon va makonga qarab o'zgarib borishi jihatidan Hindiston hozirgi kunda tobora Janubiy Osiyoda kuch markaziga aylanib bormoqda. Aholisi soni bo'yicha dunyoda birinchi o'ringa chiqib olganligi, Sun'iy yo'ldoshga ega bo'lganligi hamda 160 dan ortiq yadro kallaklariga egaligi bundan dalolat beradi. JIDU tadqiqotchisi I.Gaffarov "Zamonaviy AQSH–Hindiston munosabatlarining konstruktivsit jihatlarini" nomli maqolasida ilmiy xulosalar natijasida asoslab bergan. Janubiy Osiyodagi geosiyosiy o'zgarishlar bevosita MO mintaqasi va Afg'onistondagi geosiyosiy barqarorlikda katta ahamiyatga ega. X.Makkinder dunyoning markaziy makoni sifatida «**xartlend**» – **Yevrosiyoni aytgan bo'lsa**, N.Spikmen unga qarshi dunyoning markaziy Makoni sifatida Yevrosiyoning g'arbdan janub bo'ylab sharqqa o'zgargan qirg'oqbo'yi hududlarini ko'rsatadi

¹² Поздняков Э.А. Философия политики. Ч.2. –М. 1994. –С 246.

¹³ Поздняков Э.А. Философия политики. Ч.2. –М. 1994. –С 250.

(«rimlend» deb nomlaydi «rim» – yoy, halqa). Ular o'rtasidagi farq shuki, X.Makkinder amerikalik tadqiqotchi singari «ichki yarim oy»ga markaziy strategik makon sifatida qaramagan. N.Spikmen Amerika geosiyosiy harakatlarining asosiy yo'nalishini quyidagi ikki ko'rinish bilan bog'lagan va unga erishish uchun kurashish kerakligini ta'kidlagan:

Germaniya va Yaponiyaning harbiy kuch sifatida namoyon bo'lib turishini saqlamoq lozim, biroq Yevrosiyoda SSSR – Xitoy ittifoqining shakllanishiga yo'l qo'yimaslik kerak.

Yevropaning birlashuviga yo'l bermaslik kerak. Qudratli Yevropa federatsiyasi oxir-oqibat AQSH ning dunyodagi pozitsiyasini chegaralash va kuchsizlantirishga olib keladi. Amerikalik tadqiqotchining bashoratlari AQSH tashqi siyosatida bugungacha o'z aksini topmoqda. II jahon urushidan keyin Germaniya va Yaponiya harbiy kuch markazi sifatida o'z qudratlarini saqlab qola olmadilar. Lekin keyinchalik AQSH vositachiligida o'z harbiy salohiyatini oshirmoqda. Yevropadagi integratsiya jarayonlariga mumkin qadar to'sqinlik qilmoqda.

Birinchi rus geosiyosatchisi **Petr Savitskiyning geosiyosiy konsepsiyalarini** «Dasht va o'troqlik» (1922), «Rossiya – Yevrosiyoning geografik tahlili» (1926), «Yevrosiyoning geografik va geosiyosiy asoslari» (1933) kabi asarlaridagi geosiyosiy qarashlarida Rossiyaning geografik joylashuviga katta e'tibor berilgan. Tadqiqotchining fikricha, Rossiya jahon siyosiy xaritasida joylashuvi jihatidan sivilizatsion shaklga ega. Davlat nafaqat geografik qulay makonda joylashgan, balki uning hududlari jahon geosiyosiy maydonida «o'rtaliq» makonni tashkil etadi. U o'zining «Dasht va o'troqlik» nomli mashhur maqolasida yevrosiyochilar uchun nazariy asos bo'lgan «Yevrosiyoda tatarlarsiz (turklarsiz) buyuk Rossiya davlati bo'lmas edi», – degan geosiyosiy formulasini o'rta tashlagan. Uning qarashlarida X.Makkinder, A.Mexen, N.Spikmen va boshqa klassik geosiyosatchilar tafakkuriga qarshi bo'lgan ko'p jihatlar mavjud. Shunga qaramasdan, uning Turon konsepsiyasini o'rta tashlagani va xolisona uni tadqiq etgani MO mintaqasi va o'zbekistonlik geosiyosatchilar uchun ahamiyatli deb baholanadi.

Yevrosiyoning geostrategik mavqeyi va istiqboli rus geosiyosatchi olimi, **Lev Nikolayevich Gumilevning fikricha** Yevrosiyoda mavjud bo'lgan elatlar to'g'risidagi g'oyani mantiqiy nihoyasiga yetkazadi va etnik ruslar faqat sharqiy slavyanlarga tegishli bo'g'inlardan biri bo'lmay, balki turkiy qabilalar va slavyanlarning qo'shilishidan hosil bo'lgan alohida etnos degan fikrni ilgari suradi. Olimning nazarida, buyuk rus tamadduni "Cho'l va O'rmon" o'rtasida o'rnatilgan tarixiy hamkorlik natijasida turkiy-slavyan etnogenezi asosida yuzaga kelgan degan qarashlarni ilgari surgan. Zamonaviy dunyoda qabila va urug'chilik munosabatlari birmuncha iste'moldan chiqqani kuzatildi. Yozilgan konvensiyalar, kelishuvlar va qonunlar o'zaro taribga

solish mexanizm ro'lini o'ynamoqda. Ushbu olimning qarashlari hozirgi vaziyat nuqtayi nazaridan barcha hududlar ahamiyatini saqlab qolgan deya olmaymiz.

Yevrosiyochilik g'oyasini “**neoyevrosiyochilik**” tarzida rivojlantirgan va bu borada salmoqli ilmiy natijalarni qo'lga kiritgan rus olimlaridan biri **Aleksandr Gelevich Dugin** 1962-yilda Moskva shahrida harbiy oilasida tug'ilgan. Rossiyada birinchi geosiyosat qo'llanmasi hisoblangan “Geosiyosat asoslari” (1997), “Konservativ inqilob” (1994), “Yevrosiyo misteriyalari” (1996), “Bizning yo'l” (1999), “Makon bilan fikrlash” (2000), “Yevrosiyochilik asoslari” (2002) kabi asarlari orqali o'z qarashlarini bayon etgan. U neoyevrosiyochilik g'oyasiga tayangan siyosiy oqimga asos solgan, Neoyevrosiyochilikning ijtimoiy-falsafiy konsepsiyasidagi muhim jihat shundaki, u Yevrosiyo pozitsiyasidan turib Yevropa yoki roman-german madaniyatini tanqid qilish emas, balki anglosakson dunyosiga, jumladan, AQSh ni tanqid qilishga yo'naltirilgan. A.Dugin nazarida yevrosiyochilik harakatining platformasi quyidagi tushunchalarni o'z ichiga oladi:

– ideokratiya, davlat va har bir fuqaroning oliy ruhiy maqsadga xizmat qilish mas'uliyatidan iborat;

– yevrosiyocho tabiiy tanlanish, ya'ni xos axloqiy me'yorlar.

Amerikalik taniqli siyosatshunos **Zbignev Bjezinskiy**, “mamlakatning xalqaro mavqeyini yoki uning xalqaro miqyosdagi ta'siri darajasini belgilovchi boshqa omillar hudud omiliga qaraganda muhimroq bo'lsa-da, mamlakatning geografik o'rni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini belgilashda hanuz muhim rol o'ynaydi. Davlatning harbiy, iqtisodiy va siyosiy qudrati qancha katta bo'lsa, uning hayotiy muhim geosiyosiy manfaatlari, ta'siri va ishtirok etish doirasi radiusi ham shuncha keng bo'ladi.” Geosiyosiy muhit tashqi siyosiy doktrinaning mazmuni va xususiyatini ko'p jihatdan belgilaydi.

Geosiyosatning tadrijiy taraqqiyotidan kelib chiqib, geosiyosiy konsepsiyalar borasidagi mulohazalarimizga quyidagi xulosalarni keltirishni lozim topdik:

1. Geosiyosiy konsepsiyalarni tahlil etishda ularni bir-biridan, o'z davridan kelib chiqib o'rganish maqsadga muvofiq. Ular davriy farqlanadi, mazmun jihatidan biri birini ma'lum darajada to'ldiradi va ulardagi qarama-qarshilik yuzaga kelishiga zamin yaratadi.

2. Geosiyosatda geografik omillar katta ahamiyatga ega bo'lib, ko'lamiga ko'ra u davlatlarning tabiiy iqlimi, geografik joylashuvi, relyefi, hududi, fauna va florasini, shuningdek, siyosiy tuzumini, iqtisodiy va texnik taraqqiyotini o'ziga qamrab oladi.

3. Geosiyosatda siyosiy va geografik tomonlari bilan cheklanib qolmasdan, davlatning demografik, ijtimoiy holati, madaniyati va mafkurasini inobatga olish to'g'ri geosiyosat yuritish uchun muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy geosiyosatga bir qancha qarashlar Ikkinchi jahon urushidan so'ng jadallik bilan tarqala boshladi. Ulardan **Atlantizm** (G'arbiy Yevropa, asosan, AQSH) sivilizatsiyasining dunyoning boshqa mintaqalariga geosiyosiy va madaniy ta'sirini yoyish uchun qabul qilingan siyosiy qarashlar nazariyasi Ikkinchi jahon urushi oxirida vujudga kelgan. Uning asoschilari: N.Spikman, A.Maxan, X.Makkinder, D.Mayning, S.Xantington. N.Spikman (1893–1943) G'arbiy Yevropa kelib chiqishi umumiy madaniyati, mafkurasi bilan bog'langan mamlakatlarning liberal kapitalizm va demokratiya, ularning siyosiy va axloqiy taqdirining birligi "Atlantika kontingenti"ni ajratib ko'rsatdi. Atlantizm konsepsiyasining amaliy misoli sifatida 1949-yilda Shimoliy Atlantika Shartnomasi Tashkilotining (NATO) tuzilishi, Qo'shma Shtatlar tomonidan SSSRga qarshi strategiyasini amalga oshirish, kapitalistik va sotsialistik dunyo o'rtasidagi qarama-qarshilik mafkuraviy ta'sir ko'rsatish kabilar yaqqol misol bo'la oladi. Ushbu yo'nalish bugungi kunda ham siyosiy jarayonlarda o'z o'rnini va ahamiyatini saqlab kelmoqda. MO mintaqada davlatlari geosiyosiy balansni saqlashga urinishlariga qaramasdan bir necha yillardan beri geosiyosiy qarama-qarshiliklar maydoniga aylantirishga urinishlar kuzatildi.

Optimistik Atlantizmchilarning asosida **"Mondializm"** (liberal demokratiya prinsiplari asosida davlatlar o'rtasidagi har qanday tafovutlar (madaniy, milliy, diniy, mafkuraviy) bartaraf etilishini ko'zda tutuvchi Yagona dunyo sivilizatsiyasining shakllanishini nazarda tutuvchi geosiyosiy konsepsiya. Bu yo'nalishning yorqin vakili Frensis Fukuyama hisoblanadi. Jamiyatdagi ijtimoiy holatlar va urf odatlar ushbu qarashni reallikdan uzoqlashtiradi. Masalan, Afg'oniston yaxlit davlat bo'lishiga qaramasdan, hududlar o'rtasidagi madaniy tafovutlar mavjudligi siyosiy beqarorliklarga sabab bo'lmoqda.

Uchinchi yo'nalish Zbignev Bjezinskiy nomi bilan bog'liq. Bu yo'nalish **"Yangi tartibdagi amerikacha gegemonlik"** davri deb ataladi va – Buyuk shaxmat doskasi" asarida bayon etgan. Uning Ukraina bo'yicha aytgan fikrlari hozirda bashorat qilganiday sodir bo'lmoqda. Uning qarashlarini hozirda yanada chuqur o'rganishga bo'lgan ehtiyojni oshirdi.

Amerikalik olim **S.Xantington** "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi va dunyo tartibotining qaytadan qurilishi" asarida so'nggi yillarda yer yuzida kechayotgan geosiyosiy jarayonlarning eng muhim xususiyatlarini tahlil etadi. U quyidagi sivilizatsiyalarni ko'rsatib o'tadi: slavyan - provaslav; konfusiychilik (xitoy); yapon; islom; hind; lotin amerikasi; afrikacha (ehtimol). Xantington XXI asrning eng asosiy konfliktini shunday tasavvur qiladi "G'arb qolgan dunyoga qarshi". Shunday ekan, atlantistlar o'z e'tiborlarini quyidagilarga qaratishlari lozim: ehtimoli mumkin bo'lgan qarama qarshilikka doim tayyor turish; G'arbgaga qarshi kontinental alyans tuzilishiga yo'l qo'ymaslik; o'z manfaatlarini doirasida tashqi hamkorlikni kuchaytirish (Birinchi navbatda, Lotin Amerikasi davlatlari bilan); lokal xarakterdagi to'qnashuvlarni sivilizatsiyalararo

xarakter olishiga yo'l bermaslik; islom davlatlari o'rtasidagi turli mazmundagi kelishmovchiliklardan foydalanish; G'arb manfaatlariga xizmat qiluvchi turli xalqaro institutlarni ko'paytirish va shu kabilar. Neoatlantizm doktrinasining qisqacha ko'rinishini shunday izohlash mumkin. Mondialistik g'oyalar ko'proq betaraf pozitsiyada turgan turli kasbdagi yevropaliklar, ingliz liberallariga, shuningdek, sho'rolarga xos bo'lgan. Masalan, Sesil Rous tomonidan tuzilgan "Davra stoli" guruhi a'zolari – yagona Dunyo hukumatini tuzish va butun dunyoda to'siqsiz savdo tizimini shakllantirishga hissa qo'shishi" shart edi. Rus olimi A.Duginning fikricha, Millatlar Ligasi, BMT va YUNESKO kabi nufuzli xalqaro tashkilotlar ham ana shunday mondialistik ruhdagi tashkilotlar sirasiga kiradi. XX asr davomida bunday mondialistik tashkilotlar ortiqcha shov-shuvlardan qochib, yashirin, sirli tusga ega bo'lib, nomini tez-tez o'zgartirib turgan¹⁴.

Amerikalik yirik bankir Morgan asos solgan "Xalqaro munosabatlar bo'yicha kengash" dastlabki mondialistik tashkilotlardan bo'lgan. Ushbu norasmiy tashkilot AQSHning jahon hamjamiyatiga nistabatan olib boradigan strategiyasini ishlab chiqish, "Dunyo hukumati"ni tashkil etish va sayyorani to'lig'icha yagona qolipga solishni maqsad qilib faoliyat yuritgan. Bu tashkilot 1921-yilda "Butunjahon tinchligi uchun Karnegi Jamg'armasi" ning shubasi sifatida tashkil topgan. Uning a'zolari hisoblangan barcha yuqori mansabdagi siyosatchilarni sayyoramizning kelajagi to'g'risidagi mondialistik qarashlar birlashtirgan¹⁵.

Barcha mondialistik loyihalarning asosiy yo'nalishi "demokratik", "gumanistik", "progressiv" qadriyatlarni keng targ'ib etish va G'arbning strategik ustuvorligi ostida yagona dunyo tizimiga o'tishni ko'zda tutadi.

Markaziy Osiyo mintaqasi Makkinder ta'rifi bilan aytganda dunyoning yuragi ("Xartlond") hisoblanadigan Yevrosiyaning o'rtasida joylashgan. O'zbekiston joylashgan bu mintaqaga ahamiyati haqida Birinchi Prezident Islom Karimov shunday degan edi: "Sayyoramizning juda katta maydonida kuchlar nisbati ko'p jihatdan Markaziy Osiyodagi yangi mustaqil davlatlar qaysi yo'ldan borishlariga bog'liq. Hozir xalqaro munosabatlarning sifat jihatdan yangicha tartibini shakllantirish jarayonida ishtirok etayotganlar buni e'tirof etmasliklari mumkin emas. Hech shubha yo'qki, bu davlatlarning tanlab olgan yo'li islom dunyosida yuz berayotgan murakkab jarayonlarning qanday natijalarga olib kelishiga va umuman, jahon hamjamiyati uchun kelib chiqadigan barcha oqibatlariga o'z ta'sirini ko'rsatadi"¹⁶.

O'zbekistonning hududi dengizlar bilan tutashmagan, binobarin davlatning dengiz va okeanlarga to'g'ridan to'g'ri chiqish imkoniyati yo'q. A.Mexen bo'yicha O'zbekiston geosiyosiy

¹⁴ Garri Devisning "Dunyo konfederatsiyasi uchun universal harakat", "Federal Ittifoq" va hatto ingliz parlamenti.

¹⁵ Дугин А. Основы геополитики–М.:АпКТОreya,1997–С 121–130.

¹⁶ I.A.Karimov "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari". 1997.

jihatdan eng noqulay muhitda joylashgan. O'zbekiston Bjezinskiy ta'kidlaganidek, "Yevrosiyo Bolqoni" yoki madaniyati, mafkurasi "Beqarorlik yoyi"ning qoq markazida joylashgan, barcha turdagi muammolar mavjud Eron, Afg'oniston, Pokiston, Sharqiy Turkiston, Shimoliy Kavkaz halqasida joylashgan. Spaykmen fikricha, bunday muhitda joylashgan davlatlar betaraf tashqi siyosat olib borishi kerak. O'zbekiston olib borayotgan tinchlikparvar tashqi siyosati bilan bu muammolarni hal qilishda mintaqada yetakchi kuchga ega. Aholining ko'pligi, birinchi navbatda, ishlab chiqarish, sanoat, qishloq xo'jaligi, xizmatlar sohasi, umuman, iqtisodiyotning har bir sohasini rivojlantirishga, davlatning iqtisodiy potensialini oshirishga yordam beradi. Chunki, davlatning moddiy boyligi uning aholisining mehnati bilan yaratiladi. Fransuz olimi Jan Boden aytganidek, "boylikni faqat odamlar yaratadi". Bundan xulosa qilish mumkinki, O'zbekiston qudratli mehnat salohiyatiga ega.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib quyidagicha takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq:

Jamiyatdagi geosiyosiy jarayonlar mavjud davlatlar manfaatlari bilan bog'liq bo'lgan real voqelikni o'zida aks ettirishini inobatga olib, MO mintaqasi va O'zbekiston geosiyosiy jarayonlarda ustuvor sohalar va xalqaro siyosatga daxldor bo'lgan strategik masalalar namoyon qiladigan quruqlik bilan bo'liq bo'lgan aynan MO mintaqasining o'ziga xos xususiyatidan kelib chiqib axborot asriga mos geosiyosiy tadqiqotlar sonini oshirish;

geosiyosiyda siyosiy va geografik tomonlari bilan cheklanib qolmasdan, davlatning demografik, ijtimoiy holati, madaniyati va mafkurasini inobatga olish to'g'ri geosiyosat tadqiqotlar olib borishini e'tiborni qaratish;

g'arbning strategik ustuvorligi ostida yagona dunyo tizimiga o'tishni ko'zda tutuvchi "demokratik", "gumanistik", "progressiv" qadriyatlarni MO mintaqasiga boricha talqin qilishdan oldin ilmiy xulosa hamda tadqiqot natijalariga tayanish. Shu bilan birga, davlat siyosati darajasiga olib chiqish choralarini ko'rish;

tarixiy "Katta o'yin" va "Yangi katta o'yin" tajribalaridan kelib chiqib, MO mintaqasi joriy holatiga ko'ra, ma'lum manda Kiber xavfsizlik tahdidlari, mass-mediani va sun'iy intellekt rivojlanishi, sputnik va yadro quroliga ega bo'lishga bo'lgan urinishlar, iqlim o'zgarishi bilan bog'liq muammolar, inson ongi va axborotga egalik uchun bo'lgan kurashlarni yuzaga kelishi Buyuk kuchlarning kurash maydoniga aylib qolish MO yangi geosiyosiy xavf-xatar va imkoniyatlar deb baholash mumkin. Shuni inobatga olib mintaq davlatlari uzoq muddatga mo'ljallangan milliy manfaatlarga mos geostrategiyasini ishlab chiqishni mintaq davlatlarining kun tartibiga qo'yish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. I.A.Karimov. "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari". 1997.
2. "The Making of the Westphalian State-System: Social Property Relations, Geopolitics and the Myth of 1648" Benno Gerhard Teschke 1999. London School of Economics and Political Science.
3. "200 лет венской системе: проект и практика европейской дипломатии" МГИМО. 2015.
4. "Yalta and potsdam conferences - the premises of the beginning of the cold war" European University of Tirana. Alban Malia 2009.
5. "International Relations Theory" Knud Erik Jørgensen 2017.
6. Politics and Neoliberalism: Structure, Process and Outcome / Edited by Harland Prechel. – Oxford: Elsevier, 2007.
7. Геополитические тетради // Элементы . 1993. №3.
8. Стариков Н. Геополитика: как это делается. СПб. 2014.
9. Исаев Б.А. Геополитика: Учебное пособие. СПб., 2006.
10. Rudolf Kjellen. Die Staat als Lebenaform, 1916.
11. Желтов В.В. Желтов М.В. Геополитика: история и теория.
12. Alfred Mahan. "The influence of Sea Power in history (1660–1783)". N-Y. 1890.
13. Мэхен А. "Влияние морской силы на истории (1660–1783)". М.-Л. 1941.
14. Желтов В.В. Желтов М.В. Геополитика: история и теория.
15. Исаев Б.А. Геополитика.
16. Дугин А. Основы геополитики. Изд-во "Арктагея"–М. 1997.
17. Поздняков Э.А. Философия политики. Ч.2. М. 1994
18. Дугин А. Основы геополитики. –М.:АрКТОгея,1997.
19. Михалев А.В «Новия боъшия игри» в центрильной изии: фиктор монголии.// Регионильния экономики: теория и приктики № 2. 2013.
20. Рашид А. Талибан. Ислам, нефть и новая Боъшая игра в Центрильной Азии. – М.: Библион, 2003.
21. Z.Bzjeniskiy «Buyuk shaxmat taxtasi».
22. Emre, The US Grand Strategy and the Eurasian Heartland in the Twenty-First Century, in Geopolitics, Vol. 14, No. 1, (2009).